

Zrinyi és a magyar önismeret.

A nagy nemzeti problémák közül egyik legfontosabb az önismeret kérdése. Minden nemzet kialakít valamilyen képet önmagáról, amelyben benne vannak hibái és erényei. A jellemrajz változhatik is a különböző korszakok izlése szerint. Néha azonban, mint ma is, különleges érdekünk, hogy a kép hű legyen, mennél több vonása gyökerezze a valóságban.

A nemzet anyagi erőinek felmérése a különböző gyakorlati tudományok feladata, a szellemi és erkölcsi állapotot azonban a szellemi tudományok figyelik meg. Többféleképpen el lehet végezni ezt a megfigyelést. Az egyik ilyen kínálkozó módszer annak a kikutatása, hogy irodalmi multunk nagyjai milyenek látták saját koruk magyarját. Lehet, hogy az így nyert kép néhány vonásában elavult lesz, azonban — higyjük — legtöbb részlete a mai magyar emberre is illik.

A másik érdekes feladat annak a megfigyelése, hogy irodalmunk nagyjainak egyéniségében melyek a különleges magyar vonások, mert ezzel is közelebb jutunk önmagunk megismeréséhez. A bennük talált vonások talán nem mindig általánosíthatók az egész nemzetre, hiszen irodalmunk legkiválóbb szellemeiről van szó, de mégis csak magyar vonások lesznek ezek, a szellemi kiválóságoké, a magyar elite-é.

A magyar irodalom egyik legnagyobb alakja, aki először vizsgálgatja nemzetének erényeit és hibáit: Zrinyi Miklós gróf, a költő és hadvezér. Vizsgálódásának alapja és célja az, ami egész életét is betölti: a katonaság, a nemzeti hadsereg.

A legnagyobb hiba, amelyet már a „Vitéz Hadnagy” első ajánlásában megemlít: a tunyaság, a nemzet ügyeinek elhanyagolása. Ezért büntet Isten bennünket, ezért nem tudunk boldogulni: „Miért az Isten ennyi esztendőkkben tőlünk elvonta, nem tudom; tudom, hogy az mi bűneink elfordították az ő szemeit tőlünk, és a mi tunyaságunk elundorította segítségüinktől... Bizony mindnyájan látjuk, hogy alább szállunk és mintha látnánk elég volna vesztég henyélnünk és nyelnünk keserűségét hazánk nyomorgatásának.”

Amilyen szégyenletes hiba a nemtörődöm lustaság, a másik hibánkra, amelyet Zrinyi említ, talán büszkének is len-

nénk az első pillanatra. Az oktalan vakmerőséget kárhoztatja, amelynél szükségesebb a meggondolt okosság a hadvezérek számára. A „Vitéz Hadnagy“ negyedik discursusában említi: „Az merészség és az haláltnak semminek tartása nem elegendő jók. Nem is nyér annyi becsületet egy hadnagy, amely közben keveredvén az ellenség hadainak minden veszedelemre veti magát, mint gyalázatot, ha azt nem cselekszi, ahol szükséges. Csúfos dolog volna, ha a legtündöklőbb mesterség a világon és nemesebb minden társaságbéli dolognál, — úgymint a kapitányság, avagy a hadviselés — oly könnyű volna, hogy csak futni kellene az halálra és keresni a veszedelmet, hogy halhatatlanná tenné a maga nevét... Tehát inkább szükséges egy hadi generálisnak a tiszta értelmű elme és okos fej, hogy sem kéz, avagy vakmerőség.“

A vakmerés és több más hibának forrását könnyelműségünkben találja meg Zrínyi. Könnyebb végét fogjuk a dolognak a hadakozásban is. A „Vitéz Hadnagy“ aphorismái között mondja: „Ihon magyar katona, ihon hajdu, a te fogyatkozásod. Ha én a katonának azt mondanám: viselj fegyverderekat, karabint, tartsd meg a rendet; ha a hajdúnak: viselj muskétát és pikát, ne hágj ki az te rendedből, mit mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyűlölné. Hej-hej, hun van a magyarnak régi jó híre? kivel németeket, olaszokat, törököket feljülhaladta; valljon olyan könnyen nyerték-e a magyarok Pannóniát, amint most hadakoznak?“

A könnyelműség következménye a fegyelmezetlenség, engedetlenség: „Ah magyar vitézek, tanuljatok másoktól, idegenektől, micsoda az engedelem, ha magatoknál nincs; tanuljatok a németektől, tanuljatok a töröktől, és meglátjátok, hogy ez az egyik fogyatkozás a ti dolgotokban, hogy tisztviselőnek nem engedtek és nem fogadjátok a szavát. Legrosszabb lovász szemben ugrik a hadnagyával, ott pörlődik és szítkozdik vele: hiszem egyem én is vagyok olyan mint te, avagy jobb is.“

A „Török Áfium“-ban rátalál mindeme jelenség: a könnyelműség, engedetlenség okára, egy általános magyar hibára: az aluszékonyságra. A nyugtalan lelkű, aggodalmak közt hánykodó Zrínyi nem érti meg nemzetének aléltságát: „De mi dolog ez, magyarok, hogy nemcsak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból?“

A mély magyar álom következménye, hogy nem vesszük észre a nagy veszedelmet, amelyben vagyunk és nem tudunk összefogni. Élete végén írott egyik levelében a keserűség annyira előnti szívét, hogy szinte szidalmazza bűneibe merült

nemzetét: „...mi, az kik erre a csúfra, az melyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot, mi, az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon gyűlöljük és... csak nem mint az ebek vagyunk; mi, kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tátjuk, egyikünk az másikra vet s minnyájan vagyunk pedig az rosszak s az vétkesek; mi, az kik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publikumért megnémul és készek vagyunk, s örömezt látjuk felebarátunknak házát égve, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk félóráig: mi fegyvert kezünkbe nem veszünk, hanem mint az számarok nyögünk az ösztön alatt.“

A sok hiba és bűn ellenére is legtöbbre becsüli a magyar nemzetet. A „Török Áfium“-ban írja: „Mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérdel: kit kívánok s micsoda magyar nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség.“

Zrínyi világosan látja a korbéli magyarság hibáit, de nem veszíti el józanságát. Tudja, hogy a bűnöktől van menekülés, átmenetiek a hibák. Legfőbb bizonyítéka erre a magyar történelmi mult ragyogó emléke. „...nem azoktul a vitéz magyaroktul származunk-e mi — írja a Török Áfiumban — kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Nincsen-e Istennek hatalmában Hunyadi győzelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben is még újonnan megvirágoztatni? De úgy, ha mindnyájan egy szívvel, egy lélekkel, segítségül híván Istennek szent nevét, körmösen nyúlunk a magunk dolgához és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért.“

Megtalálja multunkban elsősorban a személyes bátorságot, amely legkiválóbb hadvezéreinket jellemzi. A „Vitéz Hadnagy“ harmadik discursusában írja: „Vannak tehát oly occasiók, akikben a tőrés jó, vannak ismét olyanok, akikben szerencsére kell bíznia némely dolgokat... akkor szükséges, hogy a kapitányok a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghaljanak inkább, hogy sem a győzedelmet az ellenség kezében lássák. Így cselekedék Julius császár Spanyolországban, abban a harcban, mikor az Pompeius fiai meggyőzetteinek. Így cselekedék sokszor Kinizsi Pál, így az én jó ősöm, ama vitéz Szighetli Zrínyi Miklós, megmutatván, hogy tud meghalni, mikor kívántatik, de soha ellenségtül meg nem győzettezni.“

A humanista műveltségű Zrínyi a jó hadvezér fontos tulajdonságának tartja a szónoki készséget, az eloquentiát is. Ezt is megtalálja a nagy magyar vezérekben: „És hogy ne

szóljak Xenophonról, Julius császárról, akik sokat eloquentiával vittek véghez; tekéntsünk az mi időnkre, meglátjuk Szkender béget, Hunyadi Jánost, és fiát, Mátyás királt, más sok magyar vitézekkel, az kiknek számlálására egy egész könyv kellene, amelyek biztató szavokkal többet vittek véghez, hogysem a magok karjokkal; beszéddel csináltak útat a bátorságnak és vitézséggel vitték végben.“

Egyik legfontosabb hadvezéri erény szerinte az állandóság, a kitartás, az el nem bízakodás a győzelemben és a nem csüggedés a veszedelemben. Több példát hoz fel az ókor nagy hadvezérei közül, majd fellángoló nemzeti büszkeséggel így folytatja: „De miért kell minékünk a rómaiaknál példát keresnünk, elég példánk vagyunk nekünk a mi magyar és horvátországi históriánkban. Bonfinius és Istvánfi (két történetíró) teli vitézek nevével és az ő állandóságokkal; a többi között Hunyadi János vitézeknek tüköre lehet az állandóságnak. Mennyiszer találta őtet a véletlen szerencse, mennyi veszedelem forgott az ő feje felett, de soha készületlen nem találta őtet a véletlen szerencse; mikor valami szerencsétlenség jött, nem tébolyodott meg az ő szíve.“

Sőt a korabeli hadsereg legnagyobb hibáját, a fegyelmetlenséget is csak saját korához kötöttnek éri. „Nincs nemzetiség, aki jobban csufkodják a rendtartással, az ordinantiával mint a magyar: maga, nincsen ismét nemzetség, akinek nagyobb szüksége volna reá a magyarnál. Én nem hiszem, úgy lett volna azelőtt, mert látom, hogy egy kapitány parancsolatja százezreket rákényszerített, hogy általasztassák a Dunát; hogy sok esztendeit tőrjenek egy Agulea város alatt és hogy mindent a maga rendivel cselekedjenek. Látom, hogy egy Mátyás király azt cselekszi a magyarral, akit akar és egy Bethlen Gábor megállíttatja rendét mindenféle vitézlő renddel.“

Zrínyi Miklós tehát a multban vigasztalást talál. A magyar kitűnő katona, ha megfelelően vezetük. Nagy királyok és hadvezérek keze alatt nagyszerű eredményeket ért el a nemzet. Saját korában azonban hibái uralkodnak rajta. Lusta, aluszékony, a közügyekkel szemben érkeketlen, könnyelmű még bátorságában is, engedetlen, széthúzó erős önzése miatt. Zrínyi már nem keresi ki az alapvető hibát, de a felsorolásból nyilvánvaló, hogy az önzésből ered a többi baj. Az önző ember irigy, engedetlen, fegyelmezhetetlen, a közügyekre fittyet hányó, ezért hangulatai vezérlik, nem magasabb megfontolások, azaz könnyelmű, esetleg vakmerő egy-egy hősi pillanatban, legtöbbször — a szürke hétköznapokon — azonban lusta, aluszékony, semmire nem használható.

Ezzel szemben áll a történelmünk lapjairól feléledő magyar katona. Zrínyi Miklós különben Bonfini és Istvánfi

históriáit olvasta, de kívülök ismert több hazai és külföldi történetírót. Bizonyos, hogy sokra becsülte a magyar történelmi multat, hiszen a Tábori kis Tracta sokszor emlegetett dedikációjában egész életét a régi nagyok emlékének ajánlja fel: „Magyar vitézeknek dicsóséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái (árnyékai), az kik egyik világ szegletürül az másikra (vezették) vitézséggel a magyarokat, és egyik tengertül a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nekem alunnom, mikor akarnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmullassam az ő intéseket, kiket nemcsak nappalbéli elmélkedésben juttatnak, de még étszakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne aluggyál, ne keresd a gyönyörűséget.“

Ez az idézet azonban nemcsak azt mutatja, hogy menyire lelkesedik Zrinyi Miklós a magyar multért, hanem azt is, hogy milyen érzékeny a lelkiismerete. Kortársai közül bizony legtöbbit nem hánytorgattak a hősök emlékképei sem nappal, sem éjjel. Ezzel az érzékeny lelkiismerettel emelkedik ki elsősorban Zrinyi korának többi magyarja közül és ez állítja a Bessenyeik, Kölcseyk, Széchenyi Istvánok sorába, akiket nemcsak nagyobb tehetségük, szélesebb területeket átfogó értelmük, hanem érzékenyebb lelkiismeretük, finomabb erkölcsi felfogásuk miatt is tartunk nagyobb magyaroknak.

Nemcsak azért tartozik Zrinyi a magyar szellem képviselőinek legkiválóbbjai közé. Mint egyéniség is rendkívüli. A barokk korban a nagy egyéniség elsősorban az akaraterő rendkívüli voltában nyilvánult meg. Zrinyi is előre kitervelt alkotásnak képzelte életét, amelyben minden tettek, szónak az értelem irányításához kell igazodnia. Akár életét, akár hadműveleteit tervezte, el kellett jutnia egy bizonyos tényezőhöz, amelyet a legélesebb elmével sem láthatott előre. A barokk fogalomgyártó divat ebből a tényezőből is szinte isten-nőt alkotott: fortunát. Jellemző Zrinyi büszkeségére már jelmondata is: Sors bona nihil aliud. Csak jó szerencsét, semmi mást, mintha hallgatólag odaértene: a többit majd én elvégzem.

Műveiben — prózájában és verseiben — sűrűn visszavisszatér a szerencse gondolata, sőt ki is mondja, hogy igen sok törődése volt miatta: „Ez a szerencse és nem más, az Istennek kezében vagyon annak az üstöke, odateszi ahová akarja; nem akarja pedig mondván, hanem az, ki maga is segíti magát... Egyszóval quisque suae fortunae faber (kiki maga szerencséjének kovácsa). De bővebben kell ezt megmagyaráznunk, mivelhogy a legnehezebb matéria, akin életemnek folyásában törődtem és mivelhogy abból csináltam is symbólumot (hitvallást, jelmondatot) magamnak.“

Addig nem is nyugszik, míg értelme számára is el nem renanzi szépen, hogy mekkora szerep is juthat a Fortunának: „Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha becsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bízania. Kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának, a tizediket, ha néha kockára is kell vetni, nincs mit tennünk: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk; szerencsételnünk kell néha valamit, de kevésen.”

Az ész uralma meglátszik egész munkásságán. Korának politikai, történelmi és stratégiai irodalmát közvetíti honfiktársainak. Különösen az olasz szerzőket idézgeti szívesen. A „hadvezetés művészeté”-t, a barokk korszak „arte della guerra”-ját akarja átplántálni magyar földre. Ezért nyilatkozik olyan elkeseredetten a magyarok elfogultságáról, akik hallani sem akarnak az elméleti hadtudományról, a „papirosból való tudakozásról”. „... az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sehonnán annyi segítséget nem vészen, mint a tanulásból és a história olvasásból. Ezek a te hív tanácsaid, mert nem hizelkedhetnek néked, ebben az ember megismerheti kicsiny idő alatt, mi történt sok esztendők elforgásában, ott meglátja azoknak a nagy embereknek dolgokat, az kik előtted voltak, amelyek kalauzok helyett léznek és nem hadnak botlanod, és megmutatják a veszedelmeket, miképpen kell elkerülni. Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagy az ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni; de mennyi igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az, aki okos.”

Ugyanez a Zrinyi Miklós, aki a magyarokkal szemben az elméleti hadvezetést védelmezi, egészen más színben tűnik fel, ha korszakának többi hadvezérével hasonlítja össze a szakember. Markó Árpád „nem annyira Zrinyi hadszervezési, stratégiai, vagy taktikai gondolatait tartja kimagasló jelentőségűeknek, hanem azt a gyakorlati bölcselkedő szellemet, amely írásainak minden sorát áthatja.” „Zrinyi nem volt újító, nem volt feltaláló. Nem akarta a haditudományokat, a hadművészet általános állapotait átalakítani és a hadviselés fejlődésének új gondolatokkal új irányt szabni. Tanulmányozta a régi korok történelmi és politikai írásait, ismerte jelesebb kortársainak, főleg az olaszoknak ilyen tárgyú irodalmát. S mikor gondolatainak életrevalóságáról és alkalmazhatóságáról a harcmezőn vagy politikai téren meggyőződött, akkor vetette papírra a magyar viszonyokra alkalmazott tapasztalatainak eredményét.”

Tehát az elmélet fontossága mellett hadakozó Zrinyi Miklós gróf nem veti bele magát fék nélkül a különböző teóriák és hipotézisek világába, hanem hideg fejjel, józan

ésszel csak azokat a tanulságokat fogadja el, amelyeket először maga is kipróbált a gyakorlatban és a magyar viszonyokra alkalmasnak ítélte. A magyar környezet, amely csak a gyakorlati hadvezetést becsülte valamire, hatott tehát a külföldi példákért lelkesedő Zrinyire. Éppen abban rejlik rendkívül tehetsége, hogy ezt a két ellentétes törekvést: a külföldi elméletet és az itthoni gyakorlatot olyan szerencsésen egyesíti. Ezáltal lesz a legkorszerűbb európai gondolatok képviselője itthon és egyúttal sajátosan, eredetien magyar.

Ugyanígy az ellentétek összeegyeztetése jellemzi stílusát is. A mai olvasónak Zrinyi prózájában legelőször a sok latin idézet tűnik fel, ami nagy humanista műveltségével függ össze. A barokk ízléssel kapcsolható össze a különböző elvont fogalmak, amelyeket néha — különösen költészetében — meg is személyesít. Azonban nehezen vezethetők vissza külföldi forrásra stílusának szemléletes elemei.

A reformáció korában a hitviták stílusa közismert a különböző gorombaságokról, amelyeket bőkezűen vagdostak egymás fejébe az újítók és a régi hit védői. Ezek a gorombaságok a hétköznapi élet szemléletes nyelvét hozták be az irodalomba. A középkor elvont főnevekből álló, csak az értelemhez szóló, az érzéseket lebecsülő stílusa után az új stílus a mindennapi életből vett tárgyakat és személyeket elevenített meg, jeleneteket írt le: egy szóval szemléletes lett. Az értelemhez szóló még mindig, de már az érzéseken, elsősorban a szemeken keresztül.

Későbbi íróink is, ha magyarosan — jobban mondva közönségük ízlése szerint — akarnak írni, a reformáció korának szemléletes stílusához térnek vissza. Sik Sándor, aki legutóbb tekintélyes könyvet írt Pázmányról, elsősorban abban látja stílusának magyarosságát, hogy szemléletes. Markó Árpád is emlegeti Pázmány valószínű hatását Zrinyi stílusára, de feltételezhetjük a hitviták közvetlen hatását is. Még hallgathatott egy-egy szókimondó katolikus, esetleg protestáns papot, valószínűleg világiak is átvették a papok stílusát, tőlük is eltanulhatta a szemléletes kifejezőmódot. Ahogyan mondani szokták: a levegőben volt.

Bárhonnan is eredt, bizonyos, hogy Zrinyi prózájában gyakran bukkan az ember ízes képekre, zamatos hasonlatokra. Amikor az őrsemek szükségét kell bizonyítani, így ír: „Végy példát a darvokról és a vadludakról, nem tészik szárnyok alá fejüket, és nem alusznak, még istrázsát ki nem állítanak“. Amikor a kémekről van szó: „Nincsen költség, nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való. Ez rudja a vitéség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt.“ Óvatosságra így int: „Azt mondja az olasz: fidarsi e bene, non fidarsi e meglio, jó hinni, de nem hinni még jobb.

Kötvé hidd komádat, azt mondja a magyar. Azért igen jó, hogy te az ellenségtől elhited valamelyik híres hadnagyát, de mikor nálad lész, ne bízd úgy magadat reá, hogy térdén aludjál, mikor beretva van kezében.“ A korai prédaszedéstől így óv: „Fogd meg előbb a madarat, azután mellyezd, vidd végben az harcot, azután a prédát helyén találod.“

Mindeme példákat mintegy tíz lapról válogattam össze, válogattam, tehát nem mind közöltem. Úgy szólván nincs bizonyítása Zrinyinek, amelyben legalább az egyik érv ne ilyen szemléletes kép lenne. Más tíz lapról hasonlókat, vagy még jobbakat lehetne összeszedetni.

Stílusában, gondolatainak tartalmában, erkölcsi fel-fogásában, észjárásának gyakorlatiasságában megtaláltuk a magyaros elemeket. Zrinyi Miklós gróf első láncszeme egy az egész történelmünkön végighúzódó értékes férfitípus sorozatnak: az aggodó, hazájáért cselekedni akaró, az idegen hatásokat magába fogadó, de egyuttal magyar eredetiséget megőrző férfinak.

Fábián István.